

Ірина Матяш

XV МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС АРХІВІВ "АРХІВИ, ПАМ'ЯТЬ І ЗНАННЯ"

Остання декада літа 2004 року ознаменувалася для архівістів світу зустріччю у столиці Австрійської Республіки, де в приміщенні Austria Centre Vienna 23-28 серпня відбувся XV Міжнародний конгрес архівів за загальною темою "Архіви, пам'ять і знання". Створена 1948 року Міжнародна рада архівів¹ на всіх етапах своєї діяльності мала своїм пріоритетним завданням встановлення, підтримання і зміцнення міждержавних зв'язків у галузі архівної справи та всебічне сприяння зберіганню, охороні й захисту від будь-яких нещасних випадків документальної пам'яті людства, а також широкому використанню архівної інформації. Міжнародні конгреси архівів, які відбувалися в 1950-1956 роках один раз на три роки, а після 1956 року - через чотири роки, разом із Генеральними асамблеями МРА визначали стратегічні плани діяльності міжнародної організації архівістів.

Понад півстоліття відокремлює Віденський конгрес від першого, який відбувся у Парижі влітку 1950 року. Тоді у столиці Франції зібралися 350 представників архівної спільноти з 24 країн (серед яких не було представників тодішнього Радянського Союзу, тим паче - українців²), щоб визначити засади та завдання міжнародного архівного співробітництва. Міжнародні архівні конгреси стали місцем обговорення найскладніших проблем діяльності архівів (бібліографія та термінологія, лібералізація доступу до архівних документів, професійна освіта архівістів, еволюція і розвиток архівного законодавства тощо). На Віденський конгрес, де зібралися понад 2000 делегатів із 116 країн світу, українська делегація прибула на чолі з Головою Державного комітету архівів України д. і. н., проф. Г. В. Боряком. Вперше за історію участі українських архівістів у Міжнародних конгресах архівів³ вона мала значний представницький склад якісно (керівництво Державного комітету архівів України, директори центральних та обласних державних архівів, наукового-дослідного інституту архівної справи та документознавства) та кількісно (35 осіб) і була однією з найчисленніших.

Концепція організації конгресу базувалася на тезі про розуміння ролі архівів, яка полягає не лише в зберіганні "пам'яті", а й поширенні знань про неї. Адже зберігаючи "знання" і сприяючи їх поширенню, архіви є медіатором між минулим і нашими спогадами про нього, між минулим і майбутнім. Організатори конгресу прагнули обґрунтувати думку про те, що на сучасному етапі в умовах активного формування інформаційного суспільства і системної трансформації історичної науки значення архівів вийшло за межі їх усталеного сприйняття як місць зберігання документної інформації. Натомість поступово запроваджується нове соціокультурне розуміння архівів як місць "зберігання пам'яті". Зрозуміло, що все нове вимагає осмислення і обговорення.

Відтак завданням наукової програми конгресу стали пошуки відповідей на питання: "Яку пам'ять можна знайти в архівах?", "Як виникає пам'ять?", "Що складає колективну пам'ять?", "Чим відрізняється індивідуальна пам'ять від колективної?". Виходячи з цього, було визначено три блоки проблем: 1. Архіви і пам'ять (Поняття пам'яті; Ризики; Втрати і відновлення; Віртуальна пам'ять). 2 "Архіви і знання" (Професійна освіта і підвищення кваліфікації; Стандарти і передовий досвід; Наукові дослідження). 3. "Архіви і суспільство" (На службі у суспільства; Робота з громадськістю і доступ; Правові питання). На пленарних засіданнях, секціях та колоквиумах у цьому контексті обговорювалися й інші питання, однаково цікаві для архівістів різних країн: "Архіви, розпорошені війною і вітрами змін", "Трансграничні проекти", "Операбельність електронних мереж", "Порядок доступу до документів багатонаціональних корпорацій" тощо. У кожному блоці проводилися семінари і майстер-класи. В кількісному вимірі - це 156 сесій, зокрема перший блок - 38 сесій, другий - 66, третій - 52. Крім того, відбулося засідання 16 проблемних груп і семінарів, круглих столів, робочих комітетів МРА⁴.

Загалом наукова програма включала понад 200 заходів, присвячених найрізноманітнішим проблемам. З доповідями виступили близько 400 представників різних країн світу. Серед

доповідачів були й українці: д. і. н., проф. Г. В. Боряк ("Електронні архіви в неелектронному суспільстві: з досвіду України в створенні архівних інформаційних систем"), заслужений працівник культури України К. Є. Новохатський ("Архіви колишньої Компартії України: досвід інтеграції до державної системи архівних установ"), д. і. н., проф. І. Б. Матяш ("Архіви України: презентація"), к. і. н. Г. В. Папакін ("Переміщені архіви: спадщина поділеного світу").

Розробленням програми керував спеціальний Комітет у складі віце-президента МРА Лоренц Міколецького, представника комісії з управління Програмою Френсиса Блоуїна та Генерального секретаря МРА Йоана Ван Албади.

Вперше в історії МРА у Відні було застосовано новий інтерактивний формат відкритого конгресу, запроваджений на численні пропозиції від регіональних відділень МРА, секцій, комітетів та широкого кола фахівців. Надавши максимальну можливість всебічного спілкування і висловлювання думок, організатори конгресу прагнули того, щоб учасники щодня робили крок до вирішення проблеми найкращого упорядкування і зберігання документів у межах власних традицій.

Урочисте відкриття конгресу, в якому взяли участь високі посадовці Австрійської держави та видатні діячі науки і культури, відбулося у Віденському Конгрес-центрі. У вітальному слові президент МРА, керівник Генеральної дирекції державних архівів Іспанії, Еліза де Сантос Каналехо⁵ наголосила на важливості поспіль з виконанням наукової і культурної програми встановлення особистих контактів між колегами з різних країн світу, адже досягнення головної мети МРА - відповідати вимогам сучасного суспільства щодо його архівних інтересів - базується на розширенні доступу до світового інформаційного простору, чому сприятимуть дружні взаємини архівістів. Надію на те, що Конгрес надихне репрезентантів архівної професії на постійне удосконалення задля блага суспільства висловив віце-президент МРА, генеральний директор Австрійського державного архіву, Лоренц Миколецький та уможливив ознайомлення їх з культурою і мистецтвом Австрії та її столиці. Вдалою знахідкою організаторів конгресу стала участь у відкритті скрипкового квартету, твори світової класики у виконанні яких розпочали знайомство з культурою Австрії.

Для виступів на пленарних засіданнях було запрошено відомих діячів різних сфер: політичних, наукових, культурних, які мали власний "архівний" досвід - дослідника австрійського суспільства, аналітика "австрійської душі" Герхарда Рота (25 серпня), праця якого "Архіви мовчання" є відображенням історичної, політичної та суспільної пам'яті його країни; президента Австрійської ліги з прав людини, голову правління компанії Gigo Credit, Фердинанда Лацина (24 серпня), журналіста і письменника з багатим досвідом дипломатичної роботи та перекладацької діяльності Івана Івані (26 серпня).

Родзинкою першого пленарного засідання став виступ біохіміка зі світовим ім'ям Ханса Туппі - професора Віденського університету (1963-1994 рр.), экс-президента Австрійської академії наук, федерального міністра науки та досліджень, відомого своїми працями щодо дослідження складу і функцій білків та пептидів, механізмів клітинного дихання. Його доповідь торкалася безпосередньо проблеми "Архіви і пам'ять". Висунувши тезу про три форми пам'яті (культурна, індивідуально-особиста, генетична), вчений довів, що музеї і архіви - це місця зберігання культурної пам'яті. Поетичним порівнянням спогадів з клеєм, який допомагає зберегти наше духовне життя, Ханс Туппі зробив акцент на зв'язку архівів, пам'яті та духовності кожного народу.

Насиченість наукової і культурної програми передбачала вибір учасниками конгресу заходів, тематика яких їх найбільше зацікавила. Члени української делегації відвідали понад 50 секційних засідань, семінарів і засідань робочих груп, у тому числі - присвячених проблемам створення й функціонування електронних документів і електронних архівів, проблемам запобігання природним і техногенним катастрофам, реституції переміщених архівів, збирання й збереження "усної історії", авторських прав та інтелектуальної власності в архівній сфері, оцифрування документів, автоматизації

архівів. Було також спілкування у колі випускників Французької школи хартій, до яких належить директор Центрального державного історичного архіву України в м. Києві Ольга Музичук, обмін думками з представниками спілок архівістів різних країн світу, участь у засіданні круглого столу "Блакитний щит-2004", де обговорювалися проблеми міжнародної координації зусиль із захисту світової культурної спадщини, "архівні" вечірки з невимушеним спілкуванням із зарубіжними колегами.

У рамках тематичного блоку "Архіви і пам'ять" (рубрика "Приватні дослідження") 25 серпня відбувся круглий стіл "Архіви колишніх комуністичних партій: доля і сучасний стан", проведений Володимиром Козловим (Російська Федерація), Дарією Наленч (Польська Республіка), Ристи Сариевою (Казахстан). Ця тематика, апробована на першій Міжнародній конференції архівів Центральної і Східної Європи в польському містечку Стара Весь у вересні 1995 р.⁶, викликала активне зацікавлення представників країн посткомуністичного простору. Глибокий аналіз ситуації, що склалася навколо документів колишніх комуністичних партій (зокрема - проблеми їх розсекречування), містили доповіді керівників архівних служб Російської Федерації члена-кореспондента РАН Володимира Козлова та Польщі - професора Дарії Наленч. Важливі досягнення державної архівної служби України, яка однією з перших завершила процес інтеграції колишніх партійних архівів до системи державних архівів і забезпечила публічний доступ до них, висвітлив заступник Голови Державного комітету архівів України Костянтин Новохатський. Глибоко інформативні аналітичні доповіді не лише окреслили коло досі не розв'язаних проблем щодо документів колишніх комуністичних партій, але й викликали дискусію. Обговорювалася динаміка процесу інтеграції партійних архівів до державної системи та його результати⁷. Однак специфіка функціонування архівних служб різних держав при спільності проблеми зумовлює різний підхід до вирішення цих питань (зокрема виділення до знищення колишніх "партійних документів"), що, власне, й показала дискусія. "Над-ідея" діяльності архівів на сучасному етапі, з чим погодилися учасники засідання, полягає в розширенні доступу до архівної інформації, якнайповнішому задоволенні суспільства, держави та громадян у ретроспективній інформації.

Актуальним для українських архівістів було також засідання "Легальні та політичні проблеми. Втрачені й переміщені фонди", що відбулося за головуванням Дарії Наленч та Володимира Козлова. Відзначалося, що проблему повернення документів на міждержавному рівні досі вповні не вирішено. Ситуація, що склалася, вимагає повноцінного аналізу. Методику такого аналізу запропонувала американська архівістка Олени Даніельсон. Вона полягає у відповіді на 20 запитань (доповідь якої мала аналогічну назву), зокрема: яка на даному етапі легальна ситуація, якою є її правова основа? Ким були генеровані переміщення: інституціями чи приватними особами? тощо. Лише правильне формулювання питань, на думку доповідачки, уможливить пошук шляхів для їх вирішення. Досить інформативним був виступ відомої в пострадянських країнах американської дослідниці Патриції Грімстед Кеннеді, яка наголосила на необхідності розроблення типології архівних документів, адже не всі документи можуть розглядатися як переміщені та репатріюватися. В результаті обговорення проблеми одним із шляхів її часткового вирішення учасники засідання визнали міжнародну співпрацю зі створення довідників та мікрофільмів.

Надзвичайно цікавим був круглий стіл "Архіви та історичні дослідження: зв'язок, що вимагає наукового визначення?" (блок "Архіви і знання", рубрика "Наукові дослідження") 25 серпня. У ньому взяли участь відомі архівісти: Марко Караззі, Бруно Галланд, Крістофер Кічінг, Герман Румшютель, Євген Старостін, Губерт Вайс. Йшлося про нові відповіді на старе запитання про роль архівіста в історії та взаємини між архівістом та істориком. На прикладі ситуації навколо цієї проблеми в Німеччині, Франції, Італії, Польщі, Великобританії, Росії учасники круглого столу визначили місце, яке повинен

займати архівіст сьогодні - передусім дієвої особи в процесі створення і зберігання пам'яті.

У зв'язку з актуалізацією етичних проблем у діяльності архівістів окреме засідання 26 серпня блоку "Архіви і знання" в рубриці "Стандарти і передовий досвід" було присвячене застосуванню Етичного кодексу МРА. Розроблений 1991 р., цей важливий для архівної спільноти документ востаннє переглядався 1995 р.⁸ Диспутанти круглого столу "Застосування Етичного кодексу МРА: досвід і виклики" Карен Бенедикт, Івоне Бос-Ропс, Діана Карлісле, Маргарет Турнет обговорили питання про впровадження в різних країнах Етичного кодексу. Наголошувалося на ствердженні права на закритість інформації, що зумовлює етичну норму - не допускати архівістами зловживання інформацією. Відзначалося, що в сучасних умовах архівісти мають стати партнерами зі спеціалістами комп'ютерних технологій. В дискусії прозвучала також думка, яка хвилювала корейських архівістів, про те, що норми Кодексу іноді не корелюють з вимогами до діяльності державних службовців. Йшлося про необхідність змін і доповнень до кодексу після широкого ознайомлення з ним в мережі Інтернет (www.ARMA.org).

На засіданні робочої групи з розроблення міжнародного проекту "Архіви і права людини" розглядалися методологічні засади та практичні аспекти створення бази даних й підготовки довідника про архіви репресивних режимів у різних країнах світу у ХХ ст. До участі в цьому проекті було запрошено українську сторону.

Спеціальний колоквиум архівів Центральної Європи, ініційований керівником Товариства угорських архівістів доктором Ласло Сьогі, 26 серпня присвячувався ознайомленню зі структурою та завданнями архівних служб, унікальними фондами, проблемами та завданнями архівів різних країн. У засіданні взяли участь представники товариств і об'єднань архівістів з Австрії, Греції, Німеччини, Латвії, Польщі, Румунії, України, Угорщини, Чехії, Словаччини. Завдяки попередньо розісланим анкетам виступи учасників колоквиума були чітко структуровані, відображали широке коло питань і були надзвичайно інформативними. Про систему архівних установ України доповідала д. і. н., проф. І. Б. Матяш, виступ якої було зустрінуто архівною громадськістю зі щирим зацікавленням, про що свідчили питання в кулуарах, оскільки за браком часу під час засідання дискусії не велися. Вперше проведене комплексне ознайомлення з архівною системою різних країн сприяло ширшій поінформованості асоціацій архівістів щодо роботи колег, встановленню нових контактів та засвідчило необхідність обміну думками у такому форматі. Під час конгресу відбувся ряд інших робочих зустрічей відділень, секцій, комітетів та робочих груп МРА. Важливе значення для розвитку міжнародного співробітництва в галузі архівної справи мали: Конференція Європейського відділення МРА (23 серпня), де йшлося про організацію міжнародного архівного тренінгу, формування електронного інформаційного масиву "Спільна архівна спадщина", плану дій щодо попередження катастроф, удосконалення експертизи цінності документів; 5-та Загальна конференція Євразійського відділення МРА (27 серпня), на якій досягнення в архівній сфері репрезентували керівники архівних служб Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Монголії, України, Росії та країн-спостерігачів - Латвії, Литви, Естонії, Польщі. На конференції прийнято рішення про проведення Консультативної ради керівників архівних служб - учасниць співдружності Незалежних Держав у вересні 2005 року в Києві.

Особливістю конгресу стала "Архівна кав'ярня" ("архівний салон"), організована редакцією галузевого журналу МРА "Кома", де за кавою, в затишній атмосфері, збиралися учасники конгресу для обговорення новинок архівної літератури. Тематична палітра засідань була досить широкою: "Кохання в архіві (романтичні історії про кохання в зібраннях скандинавських і китайських архівів)" (24 серпня), "Архіви та архівна проблематика в Центральній Європі" (24 серпня), "Архіви і права людини" (25 серпня), "Архіви Франції" (25 серпня), "Архіви і корінні народи" (26 серпня), "Архіви Росії" (26 серпня). Окремі відкриті засідання тематично співвідносилися з випусками журналу

"Кома". Кожна зустріч включала коротку презентацію, супроводжувану запитаннями і відповідями, обговоренням і дебатами.

Надзвичайною активністю й результативністю відзначалася діяльність виставкового центру Конгресу, де було продемонстровано досягнення у галузі технічного оснащення архівів, зокрема, новітньої репрографічної техніки, засобів консервації, реставрації, оцифрування й мікрофільмування в ФРН, США, Чехії та інших країнах.

Учасникам Конгресу гостинно відкрили двері австрійські архіви. Було організовано екскурсії до Австрійського державного архіву, Австрійської національної бібліотеки, Австрійської медiateки, Німецького архіву документації австрійського опору, Міського та земельного архіву Відня.

Окремою подією стала Генеральна асамблея МРА, яка відбулася 27 та 28 серпня. На її порядок денний було висунуто кілька серйозних питань: стратегічні пріоритети на майбутні роки; новий статут, який дозволить створити ефективнішу структуру МРА, затвердження нової шкали членських внесків, затвердження нагород за видатні заслуги. Після постатейного обговорення й голосування було прийнято нову редакцію Статуту Міжнародної ради архівів та ухвалено ключові документи: "Стратегія і пріоритети сфери МРА", Рекомендації Міжнародній раді архівів та Резолюції Конгресу. Основний акцент у діяльності МРА як міжнародної організації архівних установ і архівістів в ухвалених документах переносився на відповідальність архівістів за збереження архівів як "серця інформаційного суспільства" і публічний доступ до культурної спадщини народів світу та ефективне їх реагування на стрімко змінювані концепції управління інформацією в сучасному світі. На підвищення соціального рейтингу професії архівіста спрямовувалася висловлена в рекомендаціях ідея запровадження Всесвітнього дня архівів.

Культурна програма Конгресу передбачала ознайомлення учасників з традиціями Відня, його культурою і мистецтвом. Незабутнє враження справив, зокрема, органний концерт у Віденському соборі св. Стефана, організований секцією архівів церков і релігійних організацій. Твори Йогана Себастьяна Баха, Пауля Хіндеміта, Цезаря Франка і Франца Шмідта виконав відомий австрійський органіст Йозеф Бьок. З традиціями австрійських виноробів учасники конгресу мали змогу познайомитися на святі молодого вина - Хойріген у затишному ресторані в Нойштоф ам Вальде. Блискучий вечір в історичній атмосфері провели учасники конгресу в Парадній залі Віденської Ратуші під час Віденського балу "Конгрес танцює" 27 серпня.

Підсумком Віденського конгресу стала, передусім, констатація його блискучої організації, яка забезпечила повноцінне виконання наукової програми, всебічне обговорення важливих для світової архівної спільноти проблем, встановлення дружніх контактів між архівістами різних країн. Успіху конгресу сприяла злагоджена діяльність всіх комітетів і служб та спонсорська підтримка багатьох австрійських установ і організацій. Конгрес засвідчив тенденцію підвищення статусу працівників архівних установ, позитивні зрушення в будівництві та реконструкції архівних споруд, посилення уваги до архівної освіти, і водночас став стартом новим здобуткам у галузі архівістики.

1. Структура МРА включає Міжнародний конгрес архівів, Генеральну асамблею МРА, регіональні відділення МРА, Виконавчий комітет, галузеві комітети, комісії, робочі групи, Міжнародну конференцію "Круглого столу архівів".
2. Напередодні Конгресу, 7 лютого 1950 р., Голова Комітету з запрошень і Голова програми МРА директор архівів Франції Шарль Бребан надіслав запрошення начальнику архівної служби УРСР С. Д. Пількевичу до участі в роботі форуму. Але українські архівісти фактично були ізольовані від міжнародних контактів. Лише в період "хрущовської відлиги", в лютому 1956 р., відбувся вступ УРСР до МРА. Саме тоді де-юре розпочалася міжнародна української архівної служби.

3. Українські архівісти брали участь у Міжнародних конгресах архівів починаючи від III МКА (1956, серпень) у складі 1-5 осіб. У вересні 1975 р. у Києві було проведено XVI Міжнародну конференцію Круглого столу архівів.
4. Українські архівісти в період між XIV і XV МКА входили до складу таких професійних комітетів: Комітету з правових питань (Г. В. Папакін), Комітету з архівного обладнання та устаткування в зоні помірного клімату (Т. А. Клименко), Комітету з професійного навчання (І. Б. Матяш), Комітету з архівів науки, медицини та технології (Л. А. Дубровіна). На XV МКА йшлося про запровадження нової структури МРА без професійних комітетів.
5. Традиційно президентом МРА на період між конгресами обирається представник країни, де відбувався останній конгрес. XIV МКА відбувся 21-26 вересня 2000 р. іспанському місті Севілья.
6. Детальніше див.: Матяш І. Б. "Colloquia Jerzy Skowronek dedikata" у розвитку міжнародного співробітництва архівістів // Студії з арх. справи та документознавства. - 2002. - Т. 8. - С. 210-214.
7. Наведемо окремі кількісні показники: в Україні нині на таємному зберігання залишилося 0,17 % документів, у Молдові - 1%, у Казахстані - 5%, в Киргизстані - 50%, а в Російській Федерації - 60%.
8. Обидві редакції Кодексу перекладено українською мовою. Останню див.: Хрестоматія з архівознавства: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. - К.: Вид. дім "КМ Академія", 2003. - С. 398-401.